

ραδέχεται ὅτι τὰ αἰσθήματα καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα δὲν εἶναι ποσότητες, ὥστε δὲν εἶναι μετρητά· ἀλλ' ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ποσοτικός χαρακτήρ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ δυνατόν τοῦ μέτρου δύναται νὰ εὑρεθῇ ἐν τῇ ἀνομοιότητι, ἣν ἐμφανίζουν. Τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος, λέγει, εἶναι βαθμὸς ἢ ἀπόστασις ἀμέσως αἰσθητῆ μεταξὺ δύο αἰσθημάτων ὁμογενῶν καὶ παραβαλλομένων πρὸς ἀλλήλα κατὰ τινὰ ἀναφορὰν. Τέλος ὁ Meinong διὰ γνώμης ἤττον ἢ αὐταὶ σαφοῦς ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἀνομοιότης (Verschiedenheit) πρὸς ἀλλήλα τῶν αἰσθημάτων εἶναι τι διάμεσον μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ γεγονότος. Δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ καταληπτὸν τί ὄντως ἡ πρᾶδοξος αὕτη ἐκδοχὴ τοῦ Meinong θέλει νὰ σημαίνῃ¹⁾).

Νεαὶ ψυχοφυσικαὶ θεωρίαι. Stumpf.

Πᾶσαι αὗται αἱ εὐφρεῖς ἀπόπειραι προκαλοῦσι τὴν εὐχερῆ ἐνστάσιν, καθ' ἣν, ἐὰν θέλωμεν νὰ αναγάγωμεν τὸ ψυχικὸν γεγονός εἰς ποσότητα, εἶναι πολλῇ λογικώτερον νὰ παραδεχθῶμεν ἀμέσως τὴν καθαρὰν καὶ ἀπλὴν ἐντάσιν καὶ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς ποσοτικὸν μέτρον. Τὸ νὰ παράγωμεν σχέσιν ποσότητος ἀπὸ τῆς ἀπλῆς συγκρίσεως τῶν αἰσθημάτων πρὸς ἀλλήλα, θεωρουμένων (σημειωθῆτω καλῶς) ἀπλῶς ἐν τῇ προσαλλήλῳ ἀναφορᾷ αὐτῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα εἶναι τηλικούτου θαύμα, ὥστε οὐδεμίᾳ διαλεκτικῇ λεπτότητος οὐδέποτε ἴα δύνηθῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτό, πλὴν ἐὰν θέλῃ νὰ προσπαίξῃ πρὸς τὸ σημαίνόμενον τῶν λέξεων. Εἰκότως ἄρα ὁ Wundt ἐν τινι τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ἐπικρίσεων τῶν θεωριῶν τούτων ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ὑπὸ τινων ψυχοφυσικῶν καθισταμένη διαφορὰ ἀπ' ἀλλήλων ψυχικοῦ μέτρου καὶ φυσικοῦ μέτρου εἶναι μόνον διαφορὰ κατ' ἐπίρασιν, διότι ἡ κρίσις «δύο δεδομένα διαφορὰ αἰσθημάτων εἶναι ἐξ ἴσου ἀντιληπταί» δύναται χωρὶς οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας νὰ καλῆται κρίσις ἰσότητος τῶν αὐτῶν δικαίῳ καὶ αἱ κρίσεις «δύο τοπικὰ ἢ χρονικὰ διαστήματα εἶναι ἰσομήκη», «δύο φωτεινὰ ἢ ἠχητικὰ δυνάμεις ἔχουσιν ἴσας ἐντάσεις». Καὶ ἐπειδὴ πιστεύεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθῇ αὕτη

¹⁾ Τοῦ Boas βλέπε τὴν προμνημονευθεῖσαν ἐργασίαν· τοῦ Stumpf τὴν Tonpsychologie, ἰδιᾶ σελ. 57· τοῦ Ebbinghaus, Grundz. der Psychologie (ἐκδ. Βη, I σελ. 76 κέ)· τοῦ Meinong τὴν διατριβὴν Ueber die Bedeutung des Weberschen Gesetzes (ἐν Zeitschr f. Psych. κτλ. 1896). Περὶ πάντων τούτων τῶν συγγραφέων πρὸς τὰς εὐστόχους ἐπικρίσεις τοῦ Foucault, La Psychophysique, σελ. 248 κέ. καὶ τοῦ Aliotta, ἐνθ' ἀν. σελ. 67 (ἰδιᾶ περὶ τοῦ Meinong). Γνώμας παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τοῦ Meinong ἀσπάζεται ὁ A. Höfler, Psychologie, σελ. 224 κέ.

ποσοτικῶς, ὀλίγον διαφέρει εἴτε πρόκειται περὶ ἀπλῆς ποιοτικῆς διαφορᾶς εἴτε περὶ διαφορᾶς κατ' ἔντασιν ¹⁾).

Ἄλλ' ὄντως ὑπὸ τὰ ὑποτιθέμενα ταῦτα ψυχικὰ μέτρα ἐκρύπτετό τις μᾶλλον ἢ ἦτον ἀνεπίγνωτος ἀναφορὰ πρὸς τὰς φυσικὰς σχέσεις τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἰδίᾳ καταφανὲς παρὰ τῷ Meining ²⁾. Ἡ ἀδυναμία τῆς παραγωγῆς «μέτρου» ἐξ ἀναφορῶν καθαρῶς ποιοτικῶν ἤγε κατὰ λογικὴν ἀνάγκην τοὺς ψυχολογοῦντας εἰς τὸ νὰ ἐπερείδωνται ἀσυνειδήτως ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ μέρους. Ἡ τάσις αὕτη ἔτι σαφέστερον φανεροῦται ἐν τισὶ ψυχολογικαῖς θεωρίαις, ὧν μία τῶν πλείστου λόγου καὶ διαφέροντος ἀξίων ὀφείλεται τῷ Stumpf.

Ὁ Stumpf, οὗ ἐξητάσαμεν ἡῆθ' διὰ βραχέων τὴν θεωρίαν τῶν «ἀποστάσεων» μεταξὺ τῶν ἀνομοίων αἰσθημάτων, διετύπωσεν ἑτέραν θεωρίαν ἔτι πρωτοτυπωτέραν, ἣτις ἐφάνη ὅτι τέμνει νέαν ὁδὸν εἰς τὴν ψυχολογίαν. Ἡ θεωρία αὕτη, ἣν ὁ Stumpf ἐκθέτει μετὰ πολλῆς σαφηνείας ἐν τοῖς πρώτοις κεφαλαίοις τῆς ἑαυτοῦ «ψυχολογίας τῶν τόνων», δύναται νὰ συνοψισθῇ οὕτως. Ὅταν χαρακτηρίζωμεν αἰσθημὰ τι ὡς τὸν τόνον α ἢ ὡς τρίτην τοῦ β, ἐξαγγέλλομεν οὕτω κατ' αἰσθησὶν κρίσιν (Sinnesurteil), τ. ἔ. κρίσιν ἀναφερομένην εἰς αἰσθητικὰ φαινόμενα καὶ ὑπ' αὐτῶν προκαλουμένην. Καὶ ὅταν ἔτι κρίσεις τοῦ εἴδους τούτου εἶναι δεδομένα ἐν τῇ φαντασίᾳ ἢ ἐν τῇ μνήμῃ, πάντοτε ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν κρίσιν τῶν αἰσθημάτων (Tonpsychologie, I, 3). Ἡ κρίσις εἶναι πρᾶγμα διάφορον τῆς ἀπλῆς συνδέσεως παραστάσεων ἢ τῆς καθαρᾶς παρουσίας προσαλλήλων τινῶν ἀ διαφορῶν τῶν παραστάσεων τούτων, ἅτε ὑπονοοῦσα πλέον τι, ἦτοι τὴν ἀπόφανσιν πολλαπλότητος ἢ σχέσεως. Οὕτω νοεῖται καὶ ἡ τοῦ Φεχνέρου διδασκαλία περὶ τῆς «σχετικότητος τῶν αἰσθημάτων», ἣτις χωρὶς τῆς ἐρμηνείας ταύτης θὰ ἦτό τις κατ' ἐπίφασιν διδασκαλία ἄγαν γενικὴ καὶ ἀόριστος. Ἄλλ' ὅπερ ἐν τοῖς αἰσθημασὶν ἔχει μεγίστην ἀξίαν εἶναι τοῦτο : ὅταν ἐκφέρωμεν κρίσιν τινὰ περὶ αὐτῶν, ἢ τοιαύτη κρίσις δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἔντασιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς παράγοντας αὐτὰ ἐρεθισμοῦς. Τῷ ὄντι ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ δὲν ὀμιλοῦμεν συνήθως περὶ λαμπροτέρας ποιότητος χρώματος, περὶ ὑψηλοτέρου ἡχητικοῦ αἰσθήματος, περὶ μυϊκοῦ αἰσθήματος ἐντονωτέρου παρ' ἄλλο αἰσθημα. ἀλλὰ λέγομεν ὅτι χειρὶς, ποιότητος χάρτου ἢ φλοῦξ εἶναι λαμπρότεραι, ὅτι σῶμά τι εἶναι βαρύτερον ἄλλου ἢ ὅτι χορδὴ τις εἶναι ἀνάρμοστος καὶ

¹⁾ Wundt, Ueber das Webersche Gesetz, «Philosoph. Studien», τόμ. II, 1885, σελ. 13 καὶ 18.

²⁾ Ὅρα τὴν περὶ αὐτοῦ εὐστοχὸν ἐπίκρισιν τοῦ Aliotta, ἐνθ' ἀν. σελ. 71 κέ.

διάφωνος. Τοῦτο δὲ δὲν ἐπιγίνεται διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλ' αὐτομάτως· σὺν τῷ αἰσθήματι κρίνεται eo ipso καὶ τὸ ἀντικείμενον.

Ἄλλ' ἡ κρίσις αὕτη δυνατὸν νὰ ἔχη παντοίους βαθμοὺς βεβαιότητος (Zuverlässigkeit)· λέγομεν δὲ βεβαιότητα τὸν βαθμὸν τῆς πίστεως, ἣν ἄλλοι δύνανται μετὰ λόγου νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐξαγγέλλοντος τὴν κρίσιν. Ἡ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα ἢ τὰ ἐρεθίσματα ἀναφερομένη βεβαιότης ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Stumpf ἀντικειμενική, διαίρεται δὲ εἰς ποικίλας τάξεις κατὰ τὴν μορφήν, δι' ἧς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα γίνονται ἀντιληπτά. Ἐξαρτᾶται πάντοτε ἐκ δύο γενικωτάτων παραγόντων, τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς. Ἐὰν μὲν πρόκειται περὶ ἀντικειμενικῆς βεβαιότητος, δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ καταλάβωμεν τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως, καθόσον αὕτη ἔχει τὸν ἑαυτῆς ἑλεγχὸν ἐν τοῖς φυσικοῖς φαινομένοις. Ἄλλ' ἤττον ἐσχερὲς εἶναι νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς ὑποκειμενικῆς βεβαιότητος, ἣν ὁ Stumpf ὀρίζει: «βεβαιότητα κρίσεως περὶ τῆς ὀρθῆς ἀντιλήψεως τῶν αἰσθημάτων ὡς τοιούτων, διαφόρων ἀπὸ τῆς ὀρθότητος τῆς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀναφορᾶς αὐτῶν, ἣν ἐκαλέσαμεν ἀντικειμενικὴν βεβαιότητα καὶ ἧς οὐσιώδης προϋπόθεσις εἶναι προδήλως ἡ ὑποκειμενικὴ μορφή» (Lehrpsych., I, 31). Ὅτι εὐπετῶς ὑποκειμεθα εἰς τὰς ἀπάτας τῶν αἰσθήσεων, πάντες ὁμολογοῦσιν· ἀλλ' οὐχὶ πάντες ὁμοφώνως παραδέχονται ὅτι αὐτὸ τὸ αἶσθημα εἶναι διάφορον τοῦ ὑπ' ἑμοῦ πιστευθέντος αἰσθήματος ἢ ὅτι οὐδαμῶς ὑπάρχει, ἐνῷ ἐγὼ πιστεύω ὅτι ἔχω αὐτό. Οὐ μόνον δύνανται νὰ εἶναι ἐν ἡμῖν αἰσθητικαὶ διαφοραὶ ἀπαρατήρητοι, ἀλλ' αὐτὰ τὰ αἰσθήματα ἐνδέχεται νὰ μὴ εἶναι ἀντιληπτά, μάλιστα δὲ μηδὲ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσιν ἀντιληπτά (sondern auch unbemerkte, ja überhaupt unbemerkbare Empfindungen selbst gehen kann), ἅπερ αἰσθήματα ἄλλοι ψυχολόγοι (οἷον ὁ Φέχνερος καὶ ὁ Delboeuf) ὠνόμασαν μεταχειρισθέντες ὄρον πλημμελῆ καὶ ἀντιφατικὸν «ἀρνητικὰ» ἢ «ἀσυνεῖδητα» (ἀπ. βῆ). Ἐὰν εἶναι δυσχερὲς ἡ μέτρησις τῆς ἀντικειμενικῆς βεβαιότητος καὶ τῶν παραγόντων αὐτῆς, πολλῶ μᾶλλον ἐπίπλοκος εἶναι ἡ μέτρησις τῆς ὑποκειμενικῆς βεβαιότητος· οὐδ' εἶναι καταληπτὸν πῶς ποτε ὁ Stumpf ἤλπισεν ὅτι θὰ κατορθώσῃ τοῦτο, σκοποῦμένων τῶν μεγάλων δυσχερειῶν, ἃς αὐτὸς οὗτος διεξέρχεται, ἐξαρτωμένων κατὰ μέγα μέρος ἐξ αἰτίων ὑποκειμενικῶν καὶ ψυχολογικῶν (σελ. 67 κέ.), οἷον τῆς προσοχῆς, τῆς ἀσκήσεως, τῆς καταπονήσεως.

Συνοφίζοντες νῦν τὰς γνώμας τοῦ Stumpf καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν προηγουμένην ψυχοφυσικὴν, οἷαν ἴδρυσεν «εὐκλεῶς» ὁ Φέχνερος, λέγομεν, στοιχοῦντες αὐτῷ τῷ Stumpf, ὅτι ἐκεῖνος προετίθετο τὴν μέτρησιν προσαλλήλου ἀναφορᾶς ἐρεθίσματος καὶ αἰσθήματος ἧς τὰ μέτρα ἦσαν καὶ ὄφειλον νὰ εἶναι κρίσεις τινές. Μάλιστα δὲ πάντοτε καὶ ἀναγκαιῶς ἐμετρεῖτο ὅτι ὑπὸ τοῦ Stumpf καλεῖται ἀντικει-

μενική βεβαιότητος. Αί διαφοραὶ τῆς ὑποκειμενικῆς βεβαιότητος ὄφειλον νὰ θεωρῶνται περιπτώσεις διαταρακτικαὶ καὶ νὰ γίνωνται κατὰ τὸ δυνατόν ἐκποδῶν. Ἄλλ' ἡ σχετικὴ σπουδαιότης τῶν προβλημάτων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Stumpf ἀντιστρέφεται : αἱ καλούμεναι «διαταρακτικαὶ» περιπτώσεις ἀντὶ νὰ αἴρωνται ἐκ τοῦ μέσου, προσκτῶνται ἴδιον διαφέρον αὐταὶ καθ' ἑαυτάς, τὰ δὲ ψυχοφυσικὰ μέσα ὀφείλουσιν ἀκριβῶς νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς μελέτην καὶ καθορισμὸν αὐτῶν, ἐνῶ ἡ λύσις τοῦ ψυχοφυσικοῦ προβλήματος, θεωρουμένου πρότερον μεγίστου, ἀπωθεῖται πάντοτε πρῶτον (αὐτ. σελ. 53). Ἐν τούτῳ ἡ θέσις τοῦ Stumpf εἶναι λίαν πρηνεφερῆς πρὸς τὴν τοῦ Wundt κατ' ἀμφοτέρους ἢ ψυχοφυσικὴ εἶναι ἀπλῶς «μέσον» πρὸς ἀκριβῆ διορισμὸν τῶν καταστάσεων τῆς συνειδήσεως. Ἀμφότεροι παραδέχονται τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχικῆς «ἐντάσεως», διαφερούσης ἀπὸ τῆς ποιότητος, ἀλλὰ καθιστῶσιν αὐτὴν ἐπιπλοκωτέραν ἢ ὅσον ἐράνη τῷ Φεχνέρφ, ἥτοι ἐγκλείουσιν ἐν αὐτῇ ὑποκειμενικὰ τινὰ στοιχεῖα, ἅτινα παρὰ τῷ Stumpf προσλαμβάνουσιν ἐξαιρέτου σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐπικρατεστέραν, μᾶλλον δὲ διὰ τὴν διέπουσαν λειτουργίαν, ἣν προσνέμει εἰς τὴν «κατ' αἴσθησιν κρίσιν». Δίστανται δὲ οἱ δύο ψυχολόγοι, διότι ὁ Stumpf προχωρεῖ ποῦ πρὸς τὸ πρῶτον τοῦ Wundt. Οὗτος νομίζει ὅτι δύναται νὰ διακρίνη αἴσθημα ἀπλῶς «ἐν ἡμῖν ἐγγενόμενον» (βεβιωμένον, erlebt, κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ φράσιν) καὶ αἴσθημα «καταληπτὸν γενόμενον». Ἡ σύγκρισις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλ' εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῶν, ἥς ἔνευ ἢ ποσοτικῆς ἐκτίμησις αὐτῶν οὐδέποτε δύναται νὰ γίνῃ¹). Οὕτω θὰ ὑπῆρχον δύο εἴδη ἐντάσεως, ἐν μὲν κατ' ἐπίφασιν, προκύπτον ἐκ τῆς καταλήψεως, ἕτερον δὲ πραγματικόν, ἀνήκον εἰς τὰ αἰσθήματα λαμβανόμενα καθ' ἑαυτά. Τὸ πρᾶγμα ἔτι πολυπλοκώτερον καὶ τολμηρότερον ἀποβαίνει τῷ Stumpf. Ὁ μὲν Wundt φαίνεται λίαν εὐλαβῆς καὶ περιεσκερμένος, ὅταν θέλῃ νὰ εἴπῃ πῶς δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ μὴ καταληπτὰ αἰσθήματα καὶ εἶδομεν τῷ ὄντι ὁποῖαν δυσχέρειαν ἐμπεριέχει ἡ ἀντιφατικὴ αὕτη ἔννοια. Ἄλλ' ὁ Stumpf θεωρεῖ ὡς δυνατὴν οὐ μόνον τὴν ἀντίληψιν τῶν τοιοῦτων αἰσθημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν διατύπωσιν ἀληθῶν καὶ πραγματικῶν κρίσεων περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀκριβείας αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀληθινὰ αἰσθήματα. Ἐὰν τοῦ Wundt ἡ γνώμη ἀποβαίνῃ ἡμῖν δυσνόητος, ἢ τοῦ Stumpf εἶναι αὐτόχρημα ἀκατανόητος. Δὲν δυνάμεθα νὰ καταλάβωμεν ὁποῖα λεπταὶ ἔρευναὶ δύνανται νὰ γάγωσιν εἰς μορφήν γνώσεως οὕτως ἐξειργασμένην καὶ σαφῆ, ὡς ἡ μορφή ἢ ἐκφραζομένη ἐν κρίσει κατ' αἴσθησιν (πολὺ διαφόρῳ, ὁ δὲ Stumpf φροντίζει, ὡς εἶδομεν, νὰ ἐξάρῃ τοῦτο σαφῶς, ἀπὸ τῶν ἀπλῶν συνδέ-

¹) Grund. d. phys. 6η ἐκδ. τόμ. I, σελ. 682.

σεων παραστάσεων ἢ ἀναφορῶν), ὅταν τὸ ἀντικείμενον τῆς τοιαύτης γνώσεως μὴ εἶναι ἀντιληπτόν, δυνατόν δὲ καὶ μηδέποτε νὰ γίνῃ ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτόν! Τὸ ψυχικὸν γεγονός εἶναι τοιοῦτον, καθόσον ἐμφανίζεται ὡς κατάστασις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως καὶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνειδητοῦ ἡμῶν ἐγώ. Ψυχικαὶ καταστάσεις ἔξω τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως δύνανται τὸ πολὺ νὰ εἶναι ὑποκείμενον ὑποθέσεων, αἴτινες, καίπερ ἐνίοτε ἔχουσι λόγον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμασι, ὅμως δὲν παύονται οὕτως ὑποθέσεις, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔμμεσον ἀποτέλεσμα ἀφαιρέσεως καὶ συλλογισμοῦ, οὐδέποτε δὲ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως. Καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ Stumpf ἀποστέργει τὰς ὀνομασίας αἰσθήματα «ἀρνητικὰ» καὶ «ἀσυνείδητα», ἐνῶ ἐπ' ἀληθείας δὲν καταλαμβάνομεν τί ἄλλο εἶναι τὰ «μὴ ἀντιληπτά» καὶ τὰ «μὴ δυνάμενα νὰ γίνωσιν ἀντιληπτά» αἰσθήματα αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἅπαν τὸ μετὰ τοσοῦτου μόχθου ἀνεγερθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦτου οἰκοδόμημα ἐμφανίζει ἴσως τὴν ἐσχάτην καταβληθείσαν προσπάθειαν, ὅπως προσποιήσῃ μορφήν πειστικωτέραν εἰς τὴν ψυχοφυσικὴν σφύζων τὴν ἔννοιαν ἐκείνην τῆς «ἐντάσεως», ἣτις εἶναι ἡ ἀπαραίτητος βᾶσις τοῦ ψυχολογικοῦ μέτρου. Ὅπερ ὑπὸ τοῦ Brentano ὑπελαμβάνετο ἐπικίνδυνον εἰς τὴν νέαν ἐπιστήμην, ἦτοι ἡ τάσις τοῦ συγγένει τὸ αἰσθημα πρὸς τὸ ἀντίστοιχον ἐρέθισμα, τοῦτο γίνεται παρὰ τῷ Stumpf ἡ βᾶσις νέας διδασκαλίας. Ἐπὶ μὲν τῆς «ἀντικειμενικῆς βεβαιότητος» τὸ ἀτραπὸς τεκμήριον τῆς αἰσθητικῆς ἐντάσεως ἀπόκειται εἰς τὸ φυσικὸν φαινόμενον, ἐπὶ δὲ τῆς «ὑποκειμενικῆς βεβαιότητος» εἰς τι ὄντως ἀδιόριστον, ἀλλ' ὅπερ ἔνεκα τῆς ἰσχύος του ὀφείλει νὰ ὁμοιάξῃ πρὸς αὐτό. Ἄλλ' ἅπαν τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς βεβαιότητος τῆς κατ' αἰσθησιν κρίσεως εἶναι οὐχὶ ψυχολογικόν, ἀλλὰ γνωσιολογικόν¹⁾. Ἡ ψυχολογία δὲν προτίθεται, ὡς ἡ θεωρία τῆς γνώσεως, νὰ μελετήσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν γνωστικὴν ἀξίαν τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν γεγονότων, ἀλλὰ νὰ καθορίσῃ τὸν τρόπον καὶ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς νόμους, καθ' οὓς ταῦτα γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται. Δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν κρίσεις ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς οὐδὲ βεβαιότητος βαθμοὶ ποικίλοι· τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας ἢ τῆς ἀκριβείας δὲν ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα, καθόσον πάντα τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει ἐμφανιζόμενα γεγονότα εἶναι πάντα ὁμοίως ἀληθῆ διὰ μόνον τὸν λόγον τοῦ ὅτι ὑπάρχουσιν. Οὐδ' εἶναι ἄρα δυνατόν νὰ ἔχη τινὰ λόγον ἢ περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν γεγονότων τούτων κρίσις, διότι τοιαύτη κρίσις, ἐὰν μέλλῃ νὰ ἔχη οἴανδήποτε σημασίαν, ὀφείλει ἀναγκαιῶς νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῶν πρὸς τὰ ἀντικειμενικὰ φαινόμενα.

¹⁾ Καλλίστα ἀπέδειξε τοῦτο ὁ Aliotta, ἐνθ' ἀν. σελ. 83 κί.

Ὁ ἀνεπίγνωστος λόγος τῆς δλτης δεινῆς ταύτης ἀμφιλογίας, ἦν ἡ πολυμάθεια, ἡ λεπτότης, ἡ τῶν ἐπὶ μέρους ἀναμφισβήτητος πρωτοτυπία δὲν κατορθοῦσι νὰ καταστήσωσιν ἐκποδῶν οὐδὲ νὰποκρύψωσιν, ἔγκειται ἀναμφιδόλως ἐν τῇ ἐπιμονῇ τῆς ἀναζητήσεως ἀντικειμενικοῦ τινος στοιχείου, ὅπερ νὰ χρησιμεύῃ ὡς βᾶσις τῆς ψυχικῆς λειτουργίας καὶ οὐ ἀνευ τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως φαίνονται εἰς πολλοὺς συγγραφεῖς ὡς ἄμοιρα παντός αἰτιώδους εἴρμου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεπιτήδεια νὰ ἀποδῶσι ποτε ὑπακείμενον ἀληθινῆς ἐπιστήμης. Ἀφ' οὗ ἀνωμολογήθη ὅτι δὲν εἶναι ταῦτα ἀμέσως μετρητά, μετ' ἀγωνίας ἀναζητεῖται ἄλλο τι κριτήριον μετρήσεως, ὅπερ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως πειστικώτερον παρά τὸ ὑπὸ τοῦ Φεχνέρου ἐπινοηθὲν ἀπλούστατον κριτήριον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐπιστήσωσι τὸν νοῦν εἰς τὸ ὅτι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀμφιλογίας, δι' ἧς ἐπλανήθη ὁ ψυχολόγος οὗτος, περιπίπτουσιν εἰς τὸ ἄλλο ἄτοπον τοῦ νὰ ἐπινοῶσι μέτρα, ἅτινα οὐδαμῶς εἶναι μέτρα. Διότι ἀπὸ τινος χρόνου παριστάμεθα ἐν τῇ ψυχοφυσικῇ πρὸ τοῦ ἐξῆς παραδόξου, νὰ κρούωμεν πάντοτε νὰ γίνεται λόγος περὶ μέτρων, ἀριθμῶν, ἀποστάσεων, ἐξισώσεων καὶ τῶν τοιούτων, ἅτινα μηδὲν τὸ ποσοτικὸν ἐκφράζοντα προσέλαβον ἀξίαν ὅλως εἰδικήν, παντελῶς διάφορον τῆς ὑπὸ τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν πάντοτε εἰς αὐτὰ προσνεμομένης. Ἐν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς μεταμορφώσεως ταύτης τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκομεν ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Münsterberg γενομένη πρὸ τινῶν ἐτῶν μοναδικῇ ἀποπειρᾷ. Πεισισμένος οὗτος περὶ τῆς ἐξαιρέτου σημασίας τῶν μουϊκῶν αἰσθημάτων παραβαλλομένων πρὸς τὰ ἄλλα αἰσθήματα ἰσχυρίσθη ὅτι δύναται νὰ προσνείμη εἰς τὰ μουϊκὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ μέτρου ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων, ὡσεὶ τὰ μουϊκὰ αἰσθήματα μὴ ἦσαν ψυχικὰ γεγονότα, ὡς τὰ ἄλλα ταῦτα, καθὼς δὲ τοιαῦτα ἀνεπιτήδεια νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀντικειμενικὸν κριτήριον ¹⁾. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἐπιμένωμεν παρά πολὺ ἐπὶ τῶν γνωμῶν τούτων, ὡς ὁ Münsterberg, ὡς μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωμεν, ἐντελῶς ἐγκατέλιπεν ἐν τοῖς τελευταίοις αὐτοῦ ἔργοις.

F o u c a u l t.

Ἡ περὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου ἐν τῇ ἐκτιμῇ τῶν ψυχικῶν γεγονότων προκατάληψις εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε ὑπέκυψαν εἰς αὐτὴν καὶ τινες συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξίν τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως. Καθὼς ἤδη ὁ Boas, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι δύναται ἀπὸ τῶν ποιο-

¹⁾ H. Muensterberg, Neue Grandlegung d. Psychophysik (Beiträge zur experimentellen Psychologie, III, 1890).

τικῶν ἀναφορῶν νὰ παραγάγη τὰς ποσοτικάς, οὕτως ὁ Foucault ζητεῖ νὰποδείξη ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ, τῷ καὶ ἄλλως καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸ ἱστορικὸν καὶ κριτικὸν μέρος ἀξίῳ πάντος θαυμασμοῦ, ὅτι σκοπὸς τῆς ψυχοφυσικῆς ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς σαφηνείας τῶν ἐπὶ μέρους ἀντιλήψεων ἡμῶν. Ἡ σαφηνεία μάλιστα εἶναι τὸ μόνον ποσοτικὸν στοιχείον, ὅπερ ἔχουσι τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως. Τοῦ Foucault ἡ ἀφετηρία εἶναι καθαρῶς Ἑρβάρτειος. Πᾶν ψυχικὸν περιεχόμενον, λέγει, κέκτηται ἰδίαν δύναμιν, μᾶλλον δὲ ζωτικότητα, δι' ἧς τείνει νὰ ἐξαπλωθῇ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ καταλάβῃ ὡς οἶόν τε μέγιστον χῶρον ἐκδιῶκον ἐξ αὐτοῦ τὰ λοιπὰ περιεχόμενα. Ἄλλ' ὁ ὑπ' αὐτῶν καταληφθεὶς οὗτος χῶρος δύναται ἕνεκα τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ταῦτα σύγκεινται, νὰ μεταφρασθῇ εἰς ἀριθμὸν καὶ κατ' ἀκολουσίαν νὰ γίνῃ θεμέλιον νέας ψυχοφυσικῆς ἐπιστήμης. Ἐὰν δὲ διαφέρωσιν ἀλλήλων φυσικὴ καὶ ψυχοφυσικὴ, ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι ἡ ἐξῆς : ἐν ἐκείνῃ μὲν τὸ μέτρον εἶναι πρακτικῶς δυνατόν, ἐν ταύτῃ δὲ μόνον θεωρητικῶς. Ἄλλ' ἐὰν τὸ μέτρον τοῦτο θὰ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, θὰ εἶναι τοῦτο δυνατόν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Stumpf, ὃν ὁ Foucault σφόδρα ἐπαινεῖ καὶ τιμᾷ, ἰδρυθείσης ἀντικειμενικῆς μεθόδου· ἐὰν δὴλον ὅτι ἀπαρτίζωμεν εὐτακτον καὶ βαθμιαίαν σειράν ἀντιπαραβολῶν τῶν ἀπαντήσεων τῶν προσώπων, ἅτινα ἐξελέγησαν ὡς ὑποκείμενον πειράματος, πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα, εἰς ἃ αἱ ἀπαντήσεις ἀναφέρονται. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν ποικίλων βαθμῶν σαφηνείας τῶν ἀντιλήψεων. Εἶναι δὲ ὁ προσδιορισμὸς οὗτος ὁ μόνος, ὃν αἱ ψυχοφυσικαὶ μέθοδοι δύνανται νὰ κατορθώσωσι, καὶ ἐκεῖνος προσέτι, οὗ ἐπειράθησαν ἐν τῇ γενέσει του, ὅτε οἱ ἀστρονόμοι καὶ οἱ φυσικοὶ ἐζήτησαν νὰ καθορίσωσι τὰ σφάλματα παρατηρήσεως. Ἀκριβῶς δὲ τὰ σφάλματα παρατηρήσεως ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν τῆς πειραματικῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης, ἅτε παρέχοντα τρόπον μετρήσεως τῆς σαφηνείας τῶν ἡμετέρων ἀντιλήψεων. Περιοριζόμενα εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην αἱ ψυχοφυσικαὶ μέθοδοι εἶναι κατὰ τὸν Foucault «μέσον ἀπαράμιλλον ὑποβολῆς τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων εἰς τὴν πειραματικὴν ἔρευναν». Οὐ μόνον δὲ αἱ κυρίως ψυχοφυσικαὶ μέθοδοι εἶναι λυσιτελέσταται, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ὅπωςδήποτε δυνάμεναι νὰ παράσχωσιν ἀπόδειξιν τῆς ἡμετέρας ἀντιληπτικῆς καὶ διανοητικῆς δεξιότητος, οἷον οἱ **ἔλεγχοι** (tests) οἱ ἰδίᾳ ἐν χρήσει ὄντες παρὰ τοῖς ψυχολόγοις Ἀμερικῆς καὶ Γαλλίας¹⁾.

Ἡ ψυχολογικὴ λοιπὸν ποσότης, ἧς αἱ ψυχοφυσικαὶ μέθοδοι χορηγοῦσι τὸ μέτρον, δὲν εἶναι πλέον ἢ ἔντασις, ἀλλ' ἡ σαφηνεία (αὐτ. 303).

¹⁾ La psychophysique, σελ. 270 - 285.

G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, *Ἡ σύγχρονος ψυχολογία*.

Οὕτω τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα, εἶρον εἶχεν ὁ Φέχνερος θέσει, ἀφανίζεται. Ἡ ψυχοφυσικὴ δὲν εἶναι πλέον ἢ ἐπιστήμη τῶν πρὸς ἀλληλα ἀναφορῶν τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ γενικὴ τις καὶ ἀκριβεστερά μεθόδος πειραματίσεως στηριζομένη ἐπὶ τοῦ συνδέσμου μετὰ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Αὕτη εἶναι σχεδὸν ἡ γνώμη τοῦ Wundt, πλὴν ὅτι οὗτος ἐμμένει εἰσέτι πιστὸς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως. Ἀλλ' ἀντὶ ἐνὸς μόνου ψυχοφυσικοῦ προβλήματος ἀναφέρονται πλείονα, εἰς ὧν τὴν λύσιν δύνανται ἐν ποικίλῳ μέτρῳ νὰ χρησιμεύσωσιν αἱ ὑπὸ τοῦ Φέχνερου, Wundt καὶ τῶν ἄλλων νεωτέρων ψυχοφυσικῶν διατετυπωμέναι μέθοδοι. Τῶν μεθόδων τούτων αἱ σπουδαιόταται εἶναι φυσικῶ τῷ λόγῳ αἱ τῶν μέσων σφαλμάτων καὶ τῶν ὀρθῶν καὶ πλημμελῶν περιπτώσεων, σκοποῦσι κυρίως χάριν τῆς ψυχοφυσικῆς ὅπως καθορίσωσιν ἐμπειρικῶς τοὺς ὄρους, καθ' οὓς τὰ σφάλματα παράγονται, καὶ τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους, καθ' οὓς ταῦτα ἀναφαίνονται (αὐτ. 332). Ἀλλ' οἱ μαθηματικοὶ νόμοι, ὧν ὁ μάλιστα πεπιστωμένος καὶ δεδοκιμασμένος εἶναι ὁ τοῦ Gauss, ἔχουσιν ἐφαρμογὴν λίαν περιορισμένην.

Ὁ Foucault, ἐνῶ ἀποκρούει τὴν ἀρχὴν τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως, καταλήγει εἰς συμπεράσματα οὐχὶ πολὺ διάφορα τῶν καὶ νῦν ἐτι παραδεγμένων. Εἰ καὶ ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ ἔρευνα νόμου μαθηματικοῦ, συνδέοντος τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ φυσιολογικὰ παρεπόμενα καὶ τὰ φυσικὰ προηγούμενα αὐτῶν, εἶναι χίμαιρα», ὅμως νομίζει ὅτι «ὁ σύνδεσμος τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων μετὰ τῶν φυσιολογικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων χορηγεῖ εἰς τὴν ψυχολογίαν γενικὴν τινα μέθοδον πειραματίσεως, ἣ δὲ ψυχολογία κατέστη ἡ ἐπιστήμη τῶν ψυχολογικῶν γεγονότων διὰ τῶν φυσιολογικῶν καὶ φυσικῶν γεγονότων, παρεχόντων αὐτῇ μέθοδον πολυτιμοτάτην» (αὐτ. 484). Διαφέρει δὲ τῶν ἄλλων ψυχοφυσικῶν ὁ Foucault μόνον κατὰ τὴν ἔμμεσον ὁδόν, ἣν βαδίζει νομίζων ὅτι δύνανται νὰ φθάσῃ εἰς τὰ τοικίλα ψυχικὰ μέτρα διὰ τῆς «σαφηγείας»¹⁾. Ἀλλ' ἐξετάζοντες τὴν ἐννοίαν ταύτην τῆς «σαφηγείας», ἣν ὁ Foucault οὕτω περὶ πολλοῦ ποιεῖται, δὲν βλέπομεν κατὰ τί οὐσιωδῶς διαφέρει τῆς ἐντάσεως, πλὴν ἴσως καθ' ὅσον προσαρμόζεται εἰς εὐχερεστεράν ποσοτικὴν ἐρμηγείαν εὐρίσκουσα τὸ φυσικὸν αὐτῆς μέτρον ἐν τῷ ἀντικειμενικῷ φαινομένῳ, εἰς ὃ ἀναφέρεται. Ἐάν δὲ ἀναβῶμεν εἰς τὴν πηγὴν, ὅπόθεν ὁ Foucault ἀρύεται τὴν ἐννοίαν ἐκείνην τῆς σαφηγείας, εὐρίσκομεν ὅτι αὕτη εἶναι δεδομένη ἐκ τινος ἀθαιρέτου μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ποιοτικῆς ἐννοίας εἰς τινα ποσοτικὴν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον εἶδομεν παρὰ τῷ Ἑρβάρτῳ. Καθὼς οὗτος, καὶ ὁ Foucault

¹⁾ Ἡ γνώμη ἐκνευλήθη ὑπὸ τοῦ Foucault καὶ κατέπιν ἐν Année psychologique τόμ. XIII, 1907 (Les progrès de la psychophysique) σελ. 50.

ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις εἶναι δυνάμεις κεκτημέναι ἰδίαν τινὰ ζωτικότητα ἢ δύναμιν ζωῆς (αὐτ. 276), ὧν ἕκαστη ἀντιποιεῖται τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως. Ὁ δὲ ποσοτικὸς χαρακτήρ παράγεται εἰς αὐτὰς ἀπὸ τοῦ «ἀριθμοῦ», καθ' ὃν κατέχουσι τὴν συνειδήσειν. Περιπίπτομεν εἰς τὴν συνήθη ἀμφιλογίαν τοῦ νὰ ὀμιλῶμεν περὶ «ἀριθμοῦ», περὶ «θέσεως» ἐν τῇ συνειδήσει, ὡσεὶ ὄντως πρόκειται περὶ ποσότητος καὶ χώρου. Ἴτι σημαίνει ἡ φράσις «κατέχει» θέειν ἐν τῇ συνειδήσει», ὅταν περὶ τῶν ψυχικῶν γεγονότων δύναται νὰ γίνεταί λόγος μόνον ὡς περὶ καθαρῶν ποιοτήτων; Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀνεπιγνώστου ταύτης ἐναλλαγῆς τῶν ἐννοιῶν διαλισθαίνουσιν ἀνεπαισθήτως ἀπὸ μιᾶς κατηγορίας ἰδεῶν ἐπ' ἄλλην καὶ ζητοῦσι νὰ καθιδρύωσιν ἀληθινὴν ποσοτικὴν ψυχοφυσικὴν.

Ἄλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβολον, ἐάν τὸ ὑπὸ τοῦ Roucault παραδεικτὸν γενόμενον νέαν κριτήριον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν σκοπὸν. Ἡ «σαφήνεια» σκοπούμενη ἀπὸ τῆς καθαρῶς ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἐξαιρουμένου παντὸς ὑποθετικοῦ προσόντος τῆς λεγομένης «ζωτικότητος» τῶν ψυχικῶν περιεχομένων, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἰδιότης ἐκείνη τῆς συνειδήσεως, δι' ἧς οὕτω παριστῶμεν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ παθηματικά, μνημονικά, φανταστικά, λογικά καὶ βουλευτικά γεγονότα, ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται ἡμῖν μετὰ μείζονος ἢ ἐλάσσονος διακρίσεως εἴτε κατὰ τὰ συστατικά αὐτῶν στοιχεῖα εἴτε κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ ἄλλα περιεχόμενα. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ὁ διάφορος οὗτος βαθμὸς διακρίσεως ἤρτηται καὶ ἐκ τοῦ ἐξωθεν ἐρεθίσματος καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας προσοχῆς. Τὸ ἐξωθεν ἐρέθισμα ἔχει ἰδιαιτέραν μὲν δραστηκότητα, ὅταν πρόκειται περὶ αἰσθημάτων, ὀλίγην δὲ ὡς πρὸς τὰ ὑποκειμενικώτερα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. Ἀλλ' ἐάν ἐξετάσωμεν τὴν δύναμιν τῆς προσοχῆς, ἣτις πάλιν ἐξαρτάται ἐκ παντελῶς ατομικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς συμπλοκῆς περιστάσεων, ἐκ τῆς παρφορημένης ἐμπειρίας, ἐκ τῆς ἐν ὀρισμένην χρόνον στιγμῇ ψυχικῆς καταστάσεως, ἐκ τοῦ ἀμέσου διαφέροντος, ὅπερ τὰ ποικίλα περιεχόμενα ἐνδέχεται νὰ ἐπεγείρῃσιν ἐν ἡμῖν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ὅτι αὕτη ὑπεκφεύγει οἷονδ' ἄποτε ποσοτικὸν διορισμὸν, εἶναι γεγονὸς καθαρῶς ποιοτικόν, ἀντιδιαστελλόμενον μάλιστα διὰ τινος ἰδιαιτέρας ἀποχρώσεως συναισθήματος, ἀλλ' ἐστερημένον παντὸς χαρακτῆρος δυναμένου κατὰ τινὰ τρόπον νὰ προσεγγίσῃ αὐτὸ εἰς τὰ μετρητὰ φαινόμενα. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς κατενόησε καὶ ὁ Roucault, ὅστις ζητεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο ἀνατρέχων, ὡς ὁ Φέχνερος, ὁ Wundt καὶ ὁ Stumpf, εἰς τὴν ἐμμενον ὁδὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ φυσικοῦ ἐλέγχου. Ἀλλ' ἴσως ἐρωτήσῃ τις ποίαν ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ τοιαύτη ἀντεξέτασις, ἣτις, καὶ ἀνήτο δυνατόν, θὰ περιορίζετο πάντοτε εἰς τὰς ἀμέσους ἢ ἐμμέσους ἀντιλήψεις τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ Roucault ἀρνείται τὸ δυνατὸν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ μέτρον; Εἶναι μὲν

ἀληθές ὅτι ἐνταῦθα θὰ ἤθελον νὰ καθυδρίσωσιν οὐχὶ ἀληθινόν τι ποσοτικὸν μέτρον, ἀλλὰ εἶδος τι ἐλέγχου καθιστῶντος δυνατὴν ἀντικειμενικὴν τινὰ ἐκτίμησιν τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Ἄλλ' ἐὰν ἐρωτήσωμεν, τίς ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ τοιοῦτος ἔλεγχος, ὅταν μέλλῃ νὰ εἶναι μέσον ἀκριβοῦς διορισμοῦ, τοσοῦτον ἀκριβοῦς, ὥστε ὁ Foucault νὰ νομίζῃ δυνατὴν τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐφαρμογὴν τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ, ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ ἔλεγχος οὗτος ἢ εἰς ἐξωτερικὰ φαινόμενα μόνον δύναται νὰ ἀναφέρηται ἢ ὀφείλει νὰ ποβάλλῃ πᾶσαν ἐλπίδα ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Διότι, ἐὰν καὶ διὰ τῶν μεθόδων τῶν μέσων σφαλμάτων καὶ τῶν ὀρθῶν καὶ πλημμελῶν περιπτώσεων ἐπετυγχάνετο ἡ εὐρεσις τῶν ἀκριβῶν μέσων ὄρων τοῦ βαθμοῦ ἀντιστοιχίας τῶν ἡμετέρων ἀντιλήψεων πρὸς τὰ εἰς ταύτας ἀναφερόμενα ἐξωτερικὰ φαινόμενα, βέβαιον εἶναι ὅτι τοιοῦτοι μέσοι ὄροι οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐξέφραζον ἢ τινὰ καθαρῶς εἰδολογικὴν ιδιότητα τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἣτις κατ' ἀνάγκην οὐδαμῶς ἄπτεται ἐκείνου, ὅπερ εἶναι ἡ οὐσία αὐτῶν, ἣτοι τῆς ἀτομικότητος καὶ τοῦ ποιοτικοῦ χαρακτηρισμοῦ, ὅστις ὡς τοιοῦτος κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Foucault εἰς οὐδὲν ὑπόκειται μέτρον.

Ἡ ἔννοια τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως.

Ὁ καθορισμὸς λοιπὸν οὗτος τῆς «σαφηνείας» καταντᾷ εἰς ψυχοφυσικὴν πολὺ μᾶλλον ἀόριστον ἢ ἡ καθ' Ἐρβάρτον μαθηματικὴ ψυχολογία καὶ ἡ θεωρία τοῦ Φεχνέρου. Αὗται τοῦλάχιστον εἶχον τὸ πλεονέκτημα μείζονος συνοχῆς. Ἄλλ' ὅταν ἀπὸ τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως ἀφαιρῆται ὁ χαρακτήρ ἐκεῖνος τῆς ἐντάσεως, ὅστις προσενεμήθη εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῶν πρώτων ψυχοφυσικῶν, ὁ μόνος δυνάμενος νὰ ἰσωθῇ πῶς πρὸς τὴν φυσικὴν «ποσότητα», πᾶσα κατασκευή, ἣν θέλει τις νὰ νεγείρῃ, καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς ἕνεκα τῆς ἀντιφάσεως, ἐφ' ἧς στηρίζεται. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον σύγχρονοί τινες συγγραφεῖς, οὐχὶ δὲ τῶν ἡττον ἐπιφανῶν, ὡς ὁ Wundt, ὁ Γ. Ἡ. Μύλλερ, ὁ Külpe, ὁ Titchener καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, διαφέροντες ἄλλων ἀρκουμένων νερνῶνται τὸ δυνατόν τοῦ μέτρου τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως, ἀλλὰ μὴ συναρνούμενων τὴν ὑπαρξίν ταύτης ¹⁾, δὲν ἐπινοοῦσι νὰ ποστῶσι τοῦτο. Καταλαμβάνουσιν ὅτι, ἐκλιπούσης τῆς ἐλπίδος ἐπὶ τὴν «μονάδα ψυχικοῦ μέτρου», ἡ πᾶσα

¹⁾ Ὡς ὁ Sully, ὁ Jodl, ὁ Häfler κλπ. Σαφέστερος εἶναι ὁ Walle, ὅταν λέγῃ ὅτι «ἐντάσις ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν εἶναι τῶν ἀδυνατῶν νὰ μετρηθῇ» διὰ τὸν ἀπλοῦς λόγον ὅτι αὕτη «εἶναι ἀνύπαρκτος» (Das Ganze der philosophie, σελ. 198).

αὐτῶν ἐπιστήμη κινδυνεύει¹⁾). Εἶναι ἄρα ἐπάναγκες νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἰσχὺς τῆς ἀρχῆς ταύτης τῆς «ψυχικῆς ἐντάσεως», ἥτις εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς νέας ψυχολογίας πλείστον συνεβάλετο.

Εἶδομεν ἤδη ἐκ τῶν ἐπικρίσεων τῶν γενεμένων περὶ τῶν διαφόρων κριτηρίων, δι' ὧν οἱ παντοῖοι συγγραφεῖς πειρῶνται νὰ σώσωσι τὴν ἐννοίαν ταύτην, πῶς αὐτοὶ αὐτοὶ ὑπεμφαίνουσι τὴν μεγάλην δυσχέρειαν τοῦ νὰ εὕρωσι τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ λογικὸν ἐκείνο θεμέλιον, οὗ ἄνευ ἀμοιρεῖ αὕτη πάσης πειστικῆς δυνάμεως. "Ὅσον δήποτε καὶ ἂν μηχανῶνται νάνασθῃ ἡ βῶσι τι δυνάμενον νὰ διακρίνη ἀπ' ἀλλήλων ἐντασιν καὶ ποιότητα, ἡ ζητούμενη διαφορὰ μόλις φαίνεται εὐρεθεῖσα καὶ ἐξαφανίζεται." Ἰδὼν ψυχοφυσικοὶ τινες, οἷον ὁ Kiihre, ἐνῶ παραδέχονται ἐπὶ πάντων τῶν αἰσθημάτων τὸ χαρακτηρίσιμα τῆς ποιότητος, ἀρνοῦνται ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται νὰ ρηθῇ περὶ τῆς ἐντάσεως. Οὕτως ἐπὶ τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ περὶ τὴν ἐντασιν τῶν ἐρεθισμάτων παράγουσι κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον «μεταβολὴν περὶ τὴν ποιότητα, καὶ ἐπομένως μετάβασιν ἐπ' ἄλλα αἰσθήματα»²⁾. Ἄλλ' ἤδη ὁ Foucault κάλλιστα ἀπέδειξεν (ἐπὶ τοῦ πειραματικοῦ ἐλέγχου τοῦ νόμου τοῦ Weber) ὅτι τὸ περὶ τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων λεγόμενον ὀφείλει λογικῶς νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ πάσας τὰς τάξεις τῶν αἰσθημάτων καὶ ὅτι εἰς τὰς κατ' ἐντασιν ποσότητας ἀναφερόμεθα πάντοτε διὰ τῶν ποιοτικῶν διαφορῶν τῶν καταστάσεων τῆς συνειδήσεως, εἴτε περὶ χρωμάτων πρόκειται εἴτε περὶ ἤχων εἴτε περὶ αἰσθημάτων θερμότητος ἢ ὀργανικῶν³⁾. Ἐν ὄντι ἡ ἀπροκατάληπτος παρατήρησις τοῦ ἀντιληπτικοῦ γεγονότος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ διαδοχὴ τῶν στιγμῶν τοῦ ἡμετέρου ψυχικοῦ βίου, θεωρουμένου καθ' ἑαυτὸν, ἀνεξαρτήτως πάσης πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα ἀναφορᾶς ἐκδηλοῦται ὡς διαδοχὴ καθαρῶν ποιοτικῶν διαφορῶν. Ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων αἱ τοιαῦται διαφοραὶ ἐμφανίζονται μετὰ διακριτικῶν γνωρισμάτων κατ' ἐξοχὴν ἐκδήλων, ὡς διαφοραὶ χρώματος, οὐδόλως ἀποδεικνύεται ὅτι τοιαῦται διαφοραὶ δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τάξεων τῶν αἰσθημάτων. Καὶ ἐπὶ τούτων πᾶσα «κατ' ἐντασιν» καλουμένη διαφορὰ ἐμφανίζεται ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἄμετον ἡμῶν ἀντιληψιν ὡς ἰδιαιτέρα τις ἀλλοίωσις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, περὶ ἣς ἀλλοιώσεως ἡμεῖς ἕνεκα τῆς μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἀναλογίας αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντιληπτὴν γενομένην ποιότητα ἐν τῇ αὐτῇ τάξει αἰσθημάτων

1) Ἐκ τῶν ψυχοφυσικῶν τούτων ὁ Titchener διαδηλοῖ αὐτὸ εἰλικρινῶς, ὅταν παραδέχεται (Text-book of Psychology, 1909 τόμ. I, σελ. 213) ὅτι ἡ ἀκριβῶς ἀξία σηκνωσεως διαφορὰ εἶναι ἡ μονὰς μετρήσεως.

2) Kuehre, Grundriss der Psychologie, σελ. 81. "Ὅρα πλείονας λεπτομερεῖας ἐν σελ. 117. ἐνθα ὁ λόγος ἰδίᾳ περὶ τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων.

3) La psychophysique, σελ. 401.

συνάγομεν συλλογιστικῶς ὅτι εἶναι καθαρὰ διαφορὰ ἐντάσεως Ἐλλ' εἶναι οὗτος καθαρὸς συλλογισμὸς, γεγονὸς ἔμμεσον οὐχὶ ἄμεσον εἶναι κατὰ βάθος ἀνεπίγνωστος μετάθεσις φυσικῶν ἰδιοτήτων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Οἱ ψυχοφυσικοὶ οὐδέποτε σχεδὸν ἐσπούδασαν ἐνδελεχῶς, ὅπως ἐγκύφωσιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἴσως διότι ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ εἰς μέγαν κίνδυνον τὰς κατασκευὰς αὐτῶν ¹⁾. Ἐλλὰ πρὸς τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἐπιδρομὰς τῶν νεωτέρων κριτικῶν δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ σιγήσωσι, τινὲς δὲ τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἡττάν των. Ἢ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις γενομένη ὀξυτάτῃ ἐπίκρισις τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως εἶναι βεβαίως ἡ τοῦ Bergson ²⁾. Ὁ Bergson ἀποφαίνει τὴν ἀτοπίαν τῆς κοινῶς γινομένης ἐξομοιώσεως τοῦ κατ' ἔκτασιν μεγέθους πρὸς τὸ κατ' ἔντασιν, ἀφ' οὗ ἐπὶ τοῦ κατ' ἔντασιν μεγέθους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεταί λόγος περὶ μέτρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ περιέχοντος καὶ περιεχομένου. Ποσότης μὴ ἔκτατῃ εἶναι ἀντίφασις. Ἐὰν δὲ παρὰ πάντα ταῦτα ἐμμένομεν ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τοῦ κατ' ἔντασιν μεγέθους, τοῦτο συμβαίνει, διότι ὄντως διασκοποῦντες αὐτὴν ἔχομεν πάντοτε ἐν νῷ τὴν εἰκόνα παρούσης τινὸς συστολῆς καὶ ἐπομένως μελλούσης διαστολῆς, τινὸς δυνάμει ἐκτάσεως καὶ, οὕτως εἰπεῖν, «συμπεπισμένου χώρου». Ἐνὶ λόγῳ μεταφράζομεν τὸ κατ' ἔντασιν εἰς τὸ κατ' ἔκτασιν. Ἐλλ' ἡ ψυχολογικὴ ἐξέτασις ἀποδεικνύει τὸν ποιοτικὸν χαρακτῆρα πάσης λεγομένης ψυχικῆς «ἐντάσεως» καὶ ὅπως παραθέσῃ ὁ Bergson παράδειγμα ἐκ τῶν τυπικωτάτων, ἐπιχειρεῖ λεπτοτάτην ἀνάλυσιν τῆς κατ' ἔντασιν ἀξήσεως τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, ἧς οἱ ποικίλοι βαθμοὶ συνιστῶσιν ἑτέρας τοσαύτας διακεκριμένας ψυχικὰς καταστάσεις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἐπὶ τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων, ἐν οἷς ἐμφανίζεται τὸ ὑπὸ τοῦ Bergson μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς σημειούμενον, ἧτοι ἡ τε κλίσις ἡμῶν πρὸς τὰ ἀπλᾶ πράγματα καὶ τὰς ἀπλᾶς ὀνομασίας, ἧτις ποιεῖ ἡμᾶς νὰ ἐρμηνεύωμεν τὴν ποιοτικὴν πρόοδον δι' ἀλλαγῶν μεγέθους, καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς γλώσσης, οὗτης λίαν ἀνεπιτηδείου νὰ ποδίδῃ τὰς λεπτότητας τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως ³⁾. Ἐλλὰ τὸ σπουδαιότατον εἶναι ὅτι τὸ αὐτὸ γεγονὸς τελεῖται καὶ ἐπὶ τῶν μιῶν αἰσθημάτων, ἕτινα δυνατόν νὰ φαίνωνται ὅτι παρίστανται ἄμέσως

¹⁾ Ως παράδειγμα τῆς ὀλίγης ὑπὸ τῶν ψυχοφυσικῶν εἰς τοιοῦτο ζήτημα προσνευμένης σπουδαιότητος βλέπε λ. χ. πῶς τοῦτο ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς διαπεραίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Titchener, *Lectures on the elementary Psychology of feeling and attention* (1908), σελ. 20 καὶ 21.

²⁾ A. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (7η ἐκδ. 1909) κεφ. I. De l'intensité des états psychologiques.

³⁾ Αὐτ. σελ. 8 κέ.

εἰς τὴν συνειδήσιν ἐν μορφῇ ποσότητος ἢ τοῦλάχιστον μεγέθους ¹⁾. Ἡ ἔννοια αὕτη φαίνεται μάλιστα ὅτι ἀποτελεῖ νόμον ἐν τῇ θετικῇ ἐπιστήμῃ ἀπὸ τοῦ Bain καὶ ἐξῆς. Καὶ ὅμως ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σειρά τις ψυχικῶν καταστάσεων, ὧν ἑκάστη ἀντιδιαστέλλεται ὑπὸ εἰδικῆς ψυχικῆς ἀποχρώσεως.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐντάσεως ἐν συμπεράσματι εἶναι ἐπὶ μὲν τῶν παραστατικῶν γεγονότων ἀπότοκος ἐκτιμήσεώς τινος τοῦ μεγέθους τοῦ ἐξωτερικοῦ αἰτίου, γινομένης διὰ τινος ποιότητος τοῦ παραγομένου ἀποτελέσματος, ἐπὶ δὲ τῶν μᾶλλον ὑποκειμενικῶν ἢ ἐσωτερικῶν καταστάσεων νοεῖται ὡς ἡμᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλη πολλαπλότης ἀπλῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἅτινα ὑφ' ἡμῶν ὑποτίθενται ἐν τῇ κόλπῃ τῆς θεμελιώδους ψυχικῆς καταστάσεως. Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς ἐντάσεως κείται ἐν τῇ συμβολῇ δύο ρευμάτων, ὧν τὸ μὲν ἐπάγει ἡμῖν ἐξωθεν τὴν ἰδέαν τοῦ κατ' ἕκτασιν μεγέθους, τὸ δὲ «κατερχόμενον ἀναδιφᾷ ἐν τῇ βάθει τῆς συνειδήσεως, ὅπως ἀναβιδάσῃ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τὴν εἰκόνα ἐσωτερικῆς πολλαπλότητος»²⁾.

Ἡ ἀρχῆθεν λοιπὸν πλάνη τῶν ψυχοφυσικῶν φανεροῦται ἐναργέστατα ὑπὸ τοῦ Bergson. Ἡ ψυχικὴ ἐντασις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀντανάκλασις τις τῶν φυσικῶν ποσοτικῶν ιδιοτήτων, μετάθεσις προτόντων ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἑτέραν περιοχὴν τῶν φανομένων.

Ἡ ἱστορία τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς κριτικῆς ἐρεῦνης τῆς γνώσεως δεικνύουσι ἡμῖν τὴν βαθμιαίαν μεταμόρφωσιν, δι' ἧς ἡ συνειδήσις κατὰ μικρὸν ἀφαιρεῖται τὸν χαρακτήρα ἐκείνον τὸν ἐξωτερικόν, τὸν φυσικόν, ὅστις εἶναι κληροδότημα τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πλαστουργηθεισῶν ἀρχηγόνων καὶ ὑπαγροικωτέρων ἐκείνων ἐκδοχῶν τοῦ πνεύματος. Ἄλλ' ἡ ἀπαλλαγὴ ὑπῆρξε λίαν βραδεῖα καὶ δύσκολος καὶ εἰσέτι, ὡς φαίνεται, δὲν συνετελέσθη. Τὸ πρόβλημα καὶ αἱ περὶ τῶν πρώτων καὶ δευτέρων ποιότητων συζητήσεις, ἃς ὑπεκίνησεν ὁ Λώκκιος, εἶναι ἐπεισόδιον τῶν πλείστου λόγου ἀξίων τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπὲρ τοῦ «ἐκπνευματισμοῦ» τῆς ψυχῆς. Ὁ ἐκπνευματισμὸς οὗτος ἢ, ἂν τυχὸν ἢ λέξις ἐμποιῇ ταραχὴν, ἢ ἀναγωγὴ αὕτη εἰς τὴν καθαρὰν ποιότητα τῆς συνειδήσεως εὔρεν ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὴν ἑαυτῆς πρῆξιν τὸ πρόσκομμα τῶν αὐτῶν ἐκείνων ἐπιστημονικῶν μεθόδων, αἵτινες ὅμως ὤφειλον νὰ ὀδη-

¹⁾ Ὁ Bergson, συγγραφεὺς δραστηκώτατος, ἐκθέτει τὰς περὶ τῆς μυϊκῆς ἐντάσεως κοινὰς δοξασίας μετὰ τσαύτης γραφικότητος, ὥστε κρίνομεν ἄξιον νὰ παραθέσωμεν τοὺς λόγους αὐτοῦ: «Φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἡ φυσικὴ δύναμις, καθειργμένη ἐν τῇ ψυχῇ, ὡς οἱ ἄνεμοι ἐν τῇ ἀντροπῇ τοῦ Αἰόλου, παραφυλάττει μόνον τὸν καιρὸν, ὅπως ἐξορμήσῃ ἐπὶ τὰ ἔξω· ἡ βούλησις ἐπιτηρεῖ τὴν δύναμιν ταύτην καὶ ἑκάστοτε διανοίγει αὐτῇ ἔξοδον, ἐπιτρέπουσα τὴν ἐκροήν ἐναλόγως πρὸς τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα».

²⁾ Αὐτ. σελ. 54.

γήσωσιν εἰς ἀκριβέστερον διορισμὸν τῆς φύσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἀλλὰ περιήλθον εἰς ἀμηχανίαν ἐν αὐτῇ τῇ ἑαυτῶν ἀνάγκῃ τοῦ νάναζητήσωσιν ἀντικειμενικὴν τινα ἐκτίμησιν. Καὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν τῶν φυσιολόγων ὑπῆρξαν οἱ διίσχυρισθέντες, ὡς ὁ Boas, ὅτι τὰ μόνα διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν ψυχικῶν γεγονότων εἶναι ποιοτικά ¹⁾. Ἡ ἔννοια τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως ὡς γεγονότος διαφόρου ἀπὸ τῆς ποιότητος εἶναι ἐπ' ἀληθείας ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς φυσιοκρατικῆς ἐκδοχῆς τοῦ παντός. Ἐκ τοῦ ὅτι, λέγει ὁξὺς κριτικὸς, ὁ Wahle, γινώσκομεν ὅτι, παραλλασσομένων τῶν βᾶθμῶν λαμπρότητος, κεχρωματισμένη τις ἐπιφάνεια παραμένει ἐντὸς ὁρίων, τινῶν, ἀντικειμενικῶς θεωρουμένη, πάντοτε ἢ αὐτῇ ἐν τῷ ἑαυτῆς χρώματι, παραγόμεθα εἰς τὸν ἡμαρτημένον ἰσχυρισμὸν, ὅτι αὐτῇ παρέμεινεν ἢ αὐτῇ κατὰ τὸ χρῶμα ἢ κατὰ τὴν ποιότητα καὶ μετεβλήθη μόνον κατὰ τὴν ἔντασιν αὐτῆς ²⁾.

Ἄλλ' ἀπὸ τινος χρόνου, ὡς εἶδομεν, μέγιστα ἀμφιβολία ἄρχονται νὰ ἐπικρατῶσι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς μάλιστα τὴν ἀντικειμενικὴν μέθοδον ἀσπαζομένοις ψυχοφυσικοῖς· ἔνιοι δὲ μάλιστα τούτων προσεχώρησαν ὀλοσχερῶς εἰς τοὺς ἀντιδοξοῦντας. Τὸ πλείστου λόγου ἄξιον παράδειγμα παρέσχεν ὁ Münsterberg, ὅστις ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ τελευταίου ψυχολογικοῦ ἔργου του³⁾, ὅπου ὁ λόγος εἶναι μόνον περὶ τῶν μεθοδολογικῶν ζητημάτων, ὑπερμαχεῖ γνώμων ὅλως διαφόρῳ παρά τὰς γνώμας, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 141). Καὶ οὗτος μετὰ τοῦ Bergson καὶ ἄλλων συγχρόνων ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι ἀδύνατος ὁ ποσοτικὸς διορισμὸς τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος ⁴⁾. Ζιότι λείπει ἀπ' αὐτοῦ σταθερά τις μονάς: περιεχόμενον τι τῆς συνειδήσεως οὐδέποτε εἶναι πολλαπλάσιον ἑτέρου περιεχομένου οὐδὲ μαθηματικὴ συνάρτησις (funzione) ἑτέρου ποιοτικῶς ἴσου, οἷονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ τοιοῦτο περιεχόμενον, εἴτε αἴσθημα ἐπὶ τῆς στενῆς σημασίας τῆς λέξεως εἴτε κατ' ἔκτασιν αἴσθημα χρόνου ἢ τόπου. Πρὸς δὲ ἢ ψυχικὴ ἐμπειρία εἶναι ἐν διαρκεί ἁλλοιώσει καὶ ἰσχύει μόνον, καθόσον εἶναι πρᾶξις ἀνήκουσα εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὅπερ δοκιμάζει αὐτήν. Ὁ Münsterberg ἀποκρούει τοῦ Φεχνέρου τὴν γνώμην περὶ τοῦ ἐφαρ-

¹⁾ Ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι τοῦ Boas (σελ. 569) καὶ 575.

²⁾ Das Ganze der Philosophie, 1896, σελ. 176. Προσθέτει δὲ λίαν ἐμφαντικῶς ὁ Wahle. «Ἀλλὰ τοῦτο κατ' ἀκριβῆ ψυχολογικὴν ἐκδοχὴν εἶναι ἀλογία». Ἡ ἤδη ὑφ' ἡμῶν προμνημονευθεῖσα ἐπίκρισις τοῦ Wahle εἶναι οὐχὶ λίαν γνωστή, καὶ ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων. Ὅρα ἅπαν τὸ κεφάλαιον, ἐνθα διεξέρχεται τὸ περισπούδαστον ζήτημα, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον ἔλεγχον τοῦ Φεχνέρου καὶ τῶν ἄλλων ψυχοφυσικῶν περὶ τοῦ ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἢ μέτρησις τῶν αἰσθημάτων (σελ. 186 κέ.).

³⁾ Grundzuege der Psychologie, τομ. I, σελ. 260 - 298.

⁴⁾ Ὁ Muensterberg λέγει διαρρήδην: «... ψυχικὰ γεγονότα οὐδέποτε εἶναι μεριστά, οὐδέποτε μετρητά, οὐδέποτε ποσοτικῶς διοριστά».

μοστοῦ τοῦ μαθηματικοῦ μέτρου ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ κατακρίνει τὸ ὑπότινων νεωτέρων, οὓς ἤδη ἐξήτάσαμεν, ἀποδεκτὸν γενόμενον κριτήριον τῆς ἀπ' ἀλλήλων «ἀποστάσεως» τῶν αἰσθημάτων, εὐλογώτατα ἰσχυριζόμενος ὅτι αὕτη οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ποσότητας.

Ὁ ἐνθουμούμενος ὁπόσον ὁ Münsterberg συνεβάλετο εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ποσοτικῶν μεθόδων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ δὲν δύναται νὰ μὴ ἐξάρη τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀποφάσεων τούτων, αἵτινες εἶναι ἡ καλλίστη ἀπόδειξις τῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους διανυθείσης ὁδοῦ. Φαίνεται ὅτι ὄντως ἤλθεν ἡ ὥρα νὰ ὁμολογηθῇ εἰλικρινῶς ὅτι πᾶν τὸ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ «συνειδητοῦ» ἢ «πνευματικοῦ» ἢ «ψυχικοῦ» μόνον ἐκ καθαρῶν ποιότητων συνίσταται καὶ ἡ λεγομένη ἀντίληψις τῆς ἐντάσεως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μετατροπὴ ποιοτικοῦ γεγονότος εἰς εἶδος τι ποσοτικοῦ γεγονότος. Λέγω δὲ «εἶδος», διότι, ὡς καλῶς ἀποδεικνύει ὁ Bergson, ἡ «ἐντάσις» ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀμφιλόγων ποσοτήτων. Παραπλήσιόν τι εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ἐπὶ τῶν λεγομένων «πρωτευουσῶν ποιότητων», ἃς ὁ Λώκκιος δὲν ἀπεδέχετο ὡς ὑποκειμενικάς. Ὁ Bergson, ὁ De Sarlo, ὁ Aliotta καὶ ὀλίγοι τινὲς σήχρονοι ὑπεδήλωσαν τὴν μεγάλην γνωσιολογικὴν σημασίαν τοῦ προβλήματος τούτου καὶ τὴν χρεῖαν τῆς αἰεὶ ἐπιμελεστέρας ἐρεύνης περὶ τοῦ πῶς ἐπιτελεῖται ἡ μετατροπὴ τοῦ ποιοτικοῦ εἰς τὸ κατ' ἐντάσιν¹⁾. Ἦδη δὲ ὁ Aliotta σαφῶς κατέδειξεν ὅτι μίᾳ τῶν ὁδῶν τῶν δυναμένων νὰ γάγῳσιν εἰς τὴν λύσιν τοῦ λεπτοῦ προβλήματος εἶναι τὸ νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ αἰσθητικαὶ ἀπάται (αἱ πάντοτε πολλοῦ λόγου ἀξίαι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων). Ἐφ' ὄντι ἔχομεν ἀπάτας ἐντάσεως προκαλουμένας ὑπὸ ποιοτικῶν ἐντυπώσεων, ὡς ἐπὶ τῆς περιπτώσεως σώματος θερμοῦ, ὅπερ φαίνεται ἡμῖν βαρύτερον σώματος ψυχροῦ²⁾. Οὕτω θὰ ἔχωμεν κατηγορίαν ποιότητων, ἃς θὰ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ὀνομάζωμεν κατ' ἐντάσιν, καθὼς ἔχομεν ἄλλας, αἵτινες διὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης λόγον δύνανται νὰ καλῶνται κατ' ἐκτάσιν, εἴτε τοπικαὶ εἴτε χρονικαί.

Ἡ ἀντίληψις σχήματος λ. χ., παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Münsterberg, εἶναι ὅλως εἰδικὴ καὶ μοναδικὴ (einzigartig) καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιαίρετος, ὅπως ἡ ποιότης χρώματος καὶ ἤχου. Καὶ οὕτω περὶ τοῦ

¹⁾ F. De Sarlo, I dati dell'esperienza psichica (1913) σελ. 277 κέ. Ὅρα καὶ τὸ ὄξυ ἔργον τοῦ E. Halévy, La notion d'intensité en psychologie, ἐνθα ὑπάρχουσιν ὀρθόταται παρατηρήσεις περὶ τοῦ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρεθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει ἕτερα πρῶτα στοιχεῖα παρά τὰ ποιοτικά.

²⁾ Aliotta, ἐνθ' ἀν. σελ. 56.

χρόνου: ἡ ἀντίληψις τῆς διαρκείας δύο δευτερολέπτων π. χ. οὐδαμῶς εἶναι «διπλασία» τῆς διαρκείας ἑνὸς δευτερολέπτου, ἀλλ' εἶναι τι παντελῶς νέον· αἱ δύο ἐντυπώσεις εἶναι πρὸς ἀλλήλας ποσοτικῶς ἀσύγκριτοι, ἀκριβῶς διότι εἶναι καθαρὰ ποιότητες ¹⁾. Αὗται αἱ «ποιότητες μορφῆς», ὡς νεώτεροί τινες ψυχολόγοι κάλλιστα ἐξήρασαν, εἶναι ἐπιτηδειόταται εἰς διαφώτισιν τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρος τῶν ψυχικῶν γεγονότων ²⁾.

Ἄλλαι ψυχοφυσικαὶ μέθοδοι : ἡ χρονομετρία τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Δυσχερέστατα λοιπὸν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ἢ κατ' ἐντασιν ποσότης τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Ἄλλ' οἱ ψυχοφυσικοὶ ἐπιφυλάττουσιν ἐαυτοῖς ἄλλα ὄπλα ἀμύνης ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης ἐπιστήμης των· καὶ τῆ ἄντι ἐπενόησαν ἄλλας μεθόδους μᾶλλον ἢ ἦττον ἐπιστημονικὰς, ἤτοι τὴν χρονομετρίαν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, τὴν στατιστικὴν ἢ ὀρθότερον καταστατικὴν τούτων, τὴν ψυχοδυναμικὴν καὶ τὴν φυσιολογικὴν ψυχολογίαν.

Ἡ ψυχικὴ χρονομετρία ἔχει ἀρχὰς ἀφεστῶσας σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ ἀληθῆς ψυχοφυσικὴ, καὶ ἐν πάσῃ περὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου πραγματεία ἀναγινώσκει τις περὶ τῆς περιφήμου ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου, τοῦ διευθύνοντος τὸ Βασιλικὸν ἀστεροσκοπεῖον τῆς Γρηγοῦίχης, γενομένης τῆ 1795 παρατηρήσεως περὶ τοῦ βοήθου αὐτοῦ, ὅστις μεταχειριζόμενος ἕτερον τηλεσκόπιον ἐπεβράδυνε πάντοτε κατὰ ἥμισυ δευτερόλεπτον τὴν οἰκείαν σημείωσιν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σημείωσιν τοῦ διευθυντοῦ. Πρῶτος δ' ὁ Bessel τῆ 1820 ἐπεχείρησε κανονικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐπιζητῶν διὰ τῆς παραλλαγῆς τῶν ὄρων τὴν προσωπικὴν ἐξίσωσιν· καὶ εὔρεν ὅτι ἐν τῇ ἀπρόοπτῳ ἐμφανίσει ἢ ἐξαφανίσει ἀστὴρ οὗτος ἢ ἀτομικὴ διαφορά ἐμειοῦτο σφόδρα· ἀπεδεικνύετο δὲ οὕτως ὅτι ἡ ἀνωμαλία ἔκειτο ἐν τῷ ὅτι ἡ συνεχῆς πρόοδος τοῦ ἀστέρος ἐτίθετο εἰς σχέσιν πρὸς τὸν ἀπρόοπτον ἤχον τοῦ κωδωνίσκου. Ἐκτοτε τὰ πειράματα ἐξηκολούθησαν διὰ τοῦ Gerling, Prazmowski καὶ ἄλλων συνεπιπλεκόμενα φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς τὰς περὶ τῆς ταχύτητος τῆς νευρικῆς διαδιδάσεως μελέτας τῶν φυσιολόγων, ὧν πρῶτος καὶ βαθυ-

1) Munsterberg. Ἐνθ' ἀγ. σελ. 265.

2) Ἐὰ λάβωμεν εὐκαιρίαν κατωτέρω νὰ σχοληθῶμεν περὶ αὐτῶν· νῦν δὲ ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ πρῶτος μετ' ἀκριβείας ἐξετάσας αὐτὰς ψυχολόγος ὑπῆρξεν ὁ Ehrenfels ἐν ἄρθρῳ Ueber Gestaltqualitäten καταχωρισθέντι ἐν Vierteljahrsschrift für wissensch. Philosophie τοῦ 1890, τευχ. 3, σελ. 249-292.

γνώμων εισηγητής υπήρξεν ὁ Helmholtz, προβιβάσται δὲ ὁ Donders, Exner, Auerbach, Kriess καὶ ἄλλοι ¹⁾).

Καὶ ἡ νέα αὕτη μέθοδος, δι' ἧς ἐμετρεῖτο ἡ διάρκεια ψυχικῶν τι-
νων γεγονότων, ἐγέννησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐλπίδας ὑπερμέτρους, αἵτινες
ἄσπερον περιεστάλησαν εἰς μετριώτατα ὄρια. Ἄλλ' ὅμως ὑπῆρξε παραι-
τιος πολλῶν μικρῶν ἀνακαλύψεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν χρῆσιν τῶν
χρονοσκοπικῶν ὀργάνων ἐπὶ τῶν μετρήσεων τοῦ ἐν ψυχικοῖς φαινομέ-
νοις ποικίλης ἐπιπλακῆς καταναλισκομένου χρόνου.

Ἡ ψυχολογικὴ «ὄργανολογία» (strumentistica) κατώρθωσεν ἐν τῷ
εἶδει τούτῳ τῆς ἐρεῦνης νὰ ἐπιδείξῃ τὴν οἰκείαν εὐρευτικὴν δεξιότητα,
οἱ δὲ ψυχοφυσικοὶ ἠδυνήθησαν διὰ τῶν πολυτίμων τούτων βοηθημάτων
νὰ καταστρώσωσι πολυπληθεῖς πίνακας πλήρεις ἀριθμῶν, ἐξ ὧν προσε-
δόκων τὴν ἐπίλυσιν πολλῶν σπουδαίων προβλημάτων ἀναφερομένων εἰς
τὸν μηχανισμόν τῆς ἡμετέρας ψυχικῆς ἐνεργείας.

Ἄλλ' ἐνῶ τὸ μέτρον τῆς διάρκειας ὄφειλε νὰ εἶναι καθαρὸν ἐπι-
κουρικὸν μέσον πρὸς ἀκριβῆ κατὰ τὸ δυνατόν προσδιορισμὸν τῆς ψυχι-
κῆς ποιότητος, οἱ ψυχοφυσικοὶ καταληφθέντες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ ἀ-
ριθμοῦ ἀντήλλαξαν ἀντὶ τῆς οὐσίας τὴν μορφήν, ἣν καὶ κατέστησαν τὸν
κύριον σκοπὸν τῶν ἑαυτῶν ζητήσεων, ὥστε ἡ ψυχικὴ χρονομετρία νὰ
ποδῆ σκοπὸς αὐτῆ εἰς ἑαυτήν. Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν, ἐὰν αὕτη κατήν-
τησε τάχιστα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἶδος τι μαθηματικῆς ψυχαγωγίας.

Ἡ περὶ τῆς ἀξίας τῶν χρονομετρικῶν πειραμάτων πλάνη, εἰς ἣν
περιέπεσαν οἱ ψυχοφυσικοὶ, προέρχεται ἐξ ἀνεπαρκούς ἐξετάσεως τοῦ
«ποιοτικοῦ» χαρακτήρος τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος καὶ ἐκ τῆς μικρᾶς
σπουδαιότητος, ἣν ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὸν ἔχουσιν αἱ καθαρῶς εἰδολο-
γικαὶ ἐκείναι ιδιότητες τῆς ἐκτάσεως ἐν τῷ χρόνῳ, αἵτινες, ὡς εἶδομεν,
εἶναι αὐταὶ αὐταὶ ἀποτέλεσμα μετατροπῆς τῶν ποιοτικῶν ιδιοτήτων
εἰς τι πρᾶγμα, εἰς ὃ ἡμεῖς προσάπτομεν κατὰ τινα τρόπον ἀντικειμε-
νικὴν ὑπόστασιν ἐν τῇ μορφῇ διαδοχῆς ἀποτελοῦσης τὸν «χρόνον».

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μορφή δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν οὐσίαν,
ἥτις οὐσα ποιότης δύναται νὰ καταστῇ καταληπτὴ μόνον ὑπὸ τῆς ἡμε-
τέρας ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἀείποτε δὲ θὰ διαφεύγῃ καὶ τὸ ἀκρι-
βέστατον τῶν χρονοσκοπίων.

Οἱ εἰδολογικοὶ προσδιορισμοί, ὡς ἐλέχθη, δυνατόν νὰ ποτελώσιν ὄρον

¹⁾ E. W. Scripture, The new Psychology (2 ἐκδ. 1905) σελ. 142 κ. ε.
Τὸ τελειότατον περὶ τῆς ψυχικῆς χρονομετρίας ἔργον, προσέτι καὶ διὰ τὰς
ιστορικὰς εἰδήσεις, εἶναι πάντοτε τὸ τοῦ Bincola, La legge del tempo nei ca-
nomeni del pensiero (1888). Νεώτερον εἶναι τὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ Jastrow βί-
βλιον, Time-Relations of mental Phenomena. New York 1890.

ἐπιτήδειον εἰς εὐκοσμοτέραν διάταξιν καὶ καινισμόν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἵνα ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις δύναται νὰ διασκοπῇ αὐτὰ ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτῶν ἐναργείᾳ καὶ νὰ βλέπῃ τὰς πολλαπλὰς ἀναφορὰς τῶν ἄλλ' οὐδὲν πλέον. Ὁ ἀριθμὸς ἐνταῦθα, ὧν ἡ ἀκριβεστάτη ἔκφρασις τῶν εἰδολογικῶν ἀναφορῶν, δὲν ἔχει, κυρίως εἰπεῖν, μεγάλην ἀξίαν. Τὸ ἀληθῶς πλείστου λόγου ἀξίον ἐπὶ τούτων τῶν πειραμάτων καὶ καθόλου ἐπὶ πάντων τῶν ψυχολογικῶν πειραμάτων εἶναι νὰ συλλάβωμεν τὰς ἐσωτερικάς, τὰς ποιοτικάς ἀναφορὰς τῶν ψυχικῶν καταστάσεων. Ψυχικὴ χρονομετρία, ἣτις ἐμποιεῖ εἰς ἑαυτὴν τὴν πλάνην, ὅτι εἶναι ἐπιστήμη μόνον διὰ τὸ ὅτι καταστρωννύει πίνακας καὶ πρᾶτάσσει ἀριθμούς, δὲν δύναται ν' ἀντιποιῆται μεγάλου κύρους καὶ ἀξιώματος.

Τὰ αὐτὰ που πρέπει νὰ ρηθῶσι περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ψυχολογικῶν πειραμάτων ἐφαρμογῆς τῶν στατιστικῶν ἢ μᾶλλον καταστατικῶν λεγομένων μεθόδων. Ἐνομίσθη ἐξ ἀρχῆς ὅτι τοιαῦτα μέθοδοι θὰ ἠδύναντο ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως νὰ λάβωσι τὴν αὐτὴν ἐπίδοσιν καὶ νὰ καταλήξωσιν εἰς τὰ αὐτὰ θετικὰ πορίσματα, ἐφ' οἷς ἐσεμνύοντο ἐφαρμοζόμεναι εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν δημογραφίαν. Δὲν ἐνεθυμήθησαν οἱ ταῦτα φρονοῦντες ὅτι αἱ τοιαῦτα ἐπιστήμαι, καίπερ μὴ ὀλιγωροῦσαι τῶν ἐσωτερικῶν ψυχολογικῶν αἰτιῶν, τῶν διεποουσῶν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, καταντῶσι διὰ τινος προΐουσης ἀπλοποιητικῆς ἐργασίας νὰ νοῶσι τὰ τοιαῦτα φαινόμενα ἐν μορφῇ, ἣτις ζητεῖ νὰ προσπελάσῃ εἰς τὸν τύπον τοῦ καθαρῶς σχήματος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δημογραφίᾳ ἢ χρήσις τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ ὑπὸ τῶν ἐγκύρως καὶ μετὰ πειθοῦς ἀντιλεγόντων περιστέλλεται ἐντὸς στενῶν ὁρίων, καθόσον νομίζεται ὅτι δὲν εἶναι πάντοτε συνετὸν νὰ ἔχωμεν πίστιν εἰς τὰς μεγάλας τῶν ἀνθρώπων μᾶζας, ἀλλ' εἶναι ὠφελιμώτερον νὰ ἐχώμεθα ὁμᾶδων διανενημένων κατὰ τοὺς οἰκείους χαρακτήρας, οἵτινες διαστέλλουσιν αὐτὰς ἀπ' ἄλλων. Ἴνα δὲ ἀνακαλύψωμεν τοὺς χαρακτήρας, τὰς ἀπόψεις, τὰς ἀναλογίας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες ὀφείλουσι νὰ χορηγήσωσιν ἡμῖν τὴν γνῶσιν τῶν ἐπὶ μέρος ὁμογενῶν μαζῶν πρὸς συναγωγὴν τοῦ μέσου τύπου αὐτῶν, ἡ καταστατικὴ ἀνάλυσις ἀποβαίνει τὸ ὄργανον ἀκριβέσεως καὶ ἐξελέγξεως τούτου, ὅπερ διὰ πάντων τῶν ἄλλων δυνατῶν μέσων ἐρεῦνης εἶχεν ὑποτοπηθῆ ἢ εἶχε γίνεαι φανερόν. Ὁθεν ἡ ψυχολογία, καθόσον συντελεῖ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρωπίνων μαζῶν, εἶναι ἰσχυρὸν ἐρευνητικὸν μέσον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ¹⁾).

1) «Τὰ ψηφία», ἔλεγεν ὁ Ἄγγελος Messedaglia, «οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ τὸ ἐνθύμα, τὸ ἐξωθεν περιτύλιγμα τῶν πραγμάτων, καὶ ἀπὸ τούτων εἶναι ἀνάγκη νὰρχώμεθα νὰ συγγνωσώμεθα, ὅπως κατανοῶμεν ἐκεῖνα». Τὸ νὰ ἐπιστήσω τὴν

Ἄλλ' ὅ,τι δυνατόν νὰ εἶναι ὑποκείμενον ἀμφισβητήσεως ἐν ταῖς κοι-
νωνικαῖς ἐπιστήμας, κατὰ μείζονα λόγον εἶναι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἐνθα
πρόκειται πρῶτιστα καὶ μάλιστα νὰ συλλάβωμεν, νὰ παρακολουθήσωμεν
καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν ἐσωτερικὸν ποιοτικὸν εἶρμὸν τῶν φαινομένων.
Ἄλλὰ τί δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἡ καταστατική; Μέσους ἀριθμητικοὺς
ὄρους: μέσον ὄρον γενέσεως ψυχικῶν καταστάσεων, μέσον ὄρον πο-
ρείας, μέσον ὄρον ἀντιδράσεως, συνειρμοῦ καὶ τῶν τοιούτων. Γίνονται
ἑκατοντάδες πειραμάτων, ἀπὸ δὲ τῆς μαθηματικῆς, ἧτις ἐνταῦθα δύνα-
ται νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν ἐαυτῆς δεξιότητα, συνάγονται μέσοι ἐπὶ μέσων
ὄρων, οἵτινες κατ' αὐστηρὰν ἐκδοχὴν οὐδὲν οὐδαμῶς σημαίνουν, διότι
ἐκ γεγονότων καθαρῶς ποιοτικῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ μέσος
ὄρος, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ποσοτικὸν ἀποτέλεσμα.

Ἐν τῇ ἀληθινῇ ψυχοφυσικῇ ἐγένετο λόγος περὶ ἀριθμῶν, ἀποστά-
σεων, ποσοτήτων ἐπὶ σημασίας ὅλως αὐθαιρέτου· ἐνταῦθα ὁ ἀριθμὸς εἶναι
μᾶλλον δεδικαιοποιημένος, ἀλλὰ προσκρούει εἰς ἐμπόδιον βαρύτερον,
εἰς τὸ ὅτι τὸ σφαινομένον αὐτοῦ εἶναι ἐλλιπὲς ἢ αὐτόχρημα μηδέν¹⁾.

Τῷ ὄντι ὁ μέσος ὄρος ἔχει ἐν τῇ ψυχολογίᾳ σημασίαν ὅλως εἰδο-
λογικὴν, ἀφ' οὗ ὀφείλει νὰ συνάγῃται ἐκ μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλου ἀρι-
θμοῦ μέτρων, χρόνου ἢ τόπου. Ἄλλ' ἐὰν ἡξίου νὰ ἐκφράσῃ τὸ ποιοτι-
κόν, τὸ οὐσιῶδες σφαινομένον τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, λίαν ἀτόπως
θα ἐκαλεῖτο οὕτω, καθόσον οὐδὲν ἄλλο θὰ ἦτο παρ' ὅ,τι ὄντως ὀφείλει
νὰ εἶναι τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, ἦτοι ἡ
γενικὴ ἢ τυπικὴ μορφή, ἐν ἣ ἐμφανίζονται τὰ ψυχικὰ γεγονότα.

Ὅθεν καὶ ἡ καταστατικὴ κατήντησεν ἐμπειρικῇ, ἀπλῆ οὖσα συλ-
λογὴ μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλης ποσότητος μαρτυριῶν, ἀναφερομένων
εἰς ὠρισμένα ψυχολογικὰ ζητήματα, μετὰ βραχείαν δὲ περίοδον εὐδοκι-
μήσεως περιέπεσε δικαίως εἰς ἀφάνειαν καὶ ἀδοξίαν. Ἦλθε, νομίζω,
ἐξ Ἀμερικῆς τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ νὰ κυκλοφορῶνται ἐρωτηματολόγια, νὰ

προσοχὴν μου εἰς τὰ μεθοδολογικὰ ταῦτα προβλήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν,
ὀφείλω εἰς ὀξυγούστατον ἐρευνητὴν τῶν ἐπιστημῶν τούτων, τὸν καθηγητὴν Φραγκ.
Colletti, ὅστις εἰς τὰ ποικίλα καὶ μετ' εὐφυίας πεφλοτεχνημένα συγγράμματά του
ἐφαρμόζει καὶ διερευνᾷ τὰς ὑπ' ἐμοῦ ἐκτεθείσας ἀρχάς. Ὅρα λ. χ. αὐτοῦ τὴν
Teoria psicologica dell' emigrazione (ἐν Rivista popolare, 1905) καὶ τὴν
σπουδαιωτάτην ἐργασίαν La mortalità nei primi anni d'età e la vita sociale
della Sardegna (Torino 1908), ἰδίᾳ κεφ. I, § 1 καὶ 18.

¹⁾ Ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ εὕρῃ λεπτομερείας περὶ τῆς καταστατικῆς με-
θόδου ἐν τῇ ψυχολογίᾳ εἰς τὸ προμνημονευθὲν βιβλίον τοῦ E. W. Scripture, The
New Psychology, κεφ. II, σελ. 15 κ.έ. καὶ εἰς τὸ Text-Book of experim. Psy-
chology τοῦ Ch. S. Myers (1900) σελ. 123-31. Ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς εὐ-
τοι εἶναι θαυμασταὶ τῆς τριαύτης μεθόδου.

συλλέγωνται αἱ εἰς αὐτὰ ἀπαντήσεις καὶ νὰ συνάγωνται τὰ ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα. Ἡ χυδαιότης τῆς μεθόδου ταύτης ἀπεκάλυπτε τὸ ἐσωτερικὸν ἐλάττωμα αὐτῆς, τὸ ὅτι δηλαδή αὕτη παρ' οὐδὲν ἐλογίζετο τὸ ἐξηγητικὸν ἐκεῖνο στοιχεῖον, τὸ δυνάμενον νὰ δοθῇ μόνον δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως ἐνὸς μόνου ἢ ὀλιγίστων ὑποκειμένων γνωριμωτάτων ἡμῖν· ἄνευ δὲ τούτου πᾶσαι αἱ δυνάμεναι νὰ δοθῶσιν ἀποκρίσεις οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Εἶναι ἀκατέργαστον ὕλικόν, χρήζον ἐξεργασίας καὶ ἐξηγήσεως¹). Ἐπὶ πλέον δὲ αὐτὸς ὁ κριτικὸς ἔλεγχος τοῦ συλλεγομένου ὕλικου εἶναι ἤδη καθ' ἑαυτὸν ἔργον χαλεπόν.

Αὕτη εἶναι μέθοδος, ἣτις εὐφυῶς ὠνομάσθη εἰδὸς τι καθολικῆς ψηφοφορίας ἐφηρμοσμένης εἰς τὴν ψυχολογίαν. Εὐθὺς ὡς προχωρήσῃ ἐπέκεινα τῶν λίαν ἀπλῶν ζητημάτων, εἰς οὐδὲν ἕτερον καταλήγει πόρισμα ἢ εἰς τὸ τῶν στατιστικῶν ἢ καταστατικῶν. Οὕτως ὁ Rihot, ἐξ οὗ ἀρύομαι τὴν ὀρθὴν ταύτην παρατήρησιν, ἐμφανίζει τὴν πενιχρότητα τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ ἔφθασεν ἡ Society for psychical Research ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐρευνῇ περὶ τῶν λεγομένων ἀληθινῶν ψευδαισθησιῶν²).

Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς ἐμπειρικῆς καταστατικῆς καταντᾷ εἰς τὸ ἄκρον ἀντίθετον τῆς μεθόδου τῆς μαθηματικῆς καταστατικῆς· αὕτη μὲν ἀξιοῖ νὰ φθάσῃ εἰς σχηματικὸν τινα τύπον τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐκείνη δὲ κατορθοῖ μόνον νὰ ἐξάρῃ τὰς ἀτομικὰς διαφοράς. Ὡς ὕλικὸν μελέτης εἶναι ἴσως πολὺ ὠφελιμωτέρα, ἔχουσα, εἰ μὴ ἄλλο τι, τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ χορηγῇ συγκεκριμένα ψυχολογικὰ γεγονότα.

Ἡ ψυχοδυναμική.

Ἐτι μείζονος ἐπιστημονικοῦ ἀξιώματος ἀντιποιοῦνται ἡ δυναμικὴ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία, οὐσαι κατ' οὐσίαν μία μόνη ἐπιστήμη.

Ἡ ψυχοδυναμικὴ ἄλλως ὑπ' ἄλλων ἡρμηνεύθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Οἱ ἀυστηρότεροι τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένων ἀξιοῦσι νὰ ἐπάρωσιν αὐτὴν εἰς περιωπὴν ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ζητοῦντες νὰ μετρήσωσι ποσοτικῶς τὸ ὑφ' ἡμῶν καταναλισκόμενον ποσὸν ἐνεργείας ἐν τῇ πνευματικῇ ἢ ἐν τῇ μυϊκῇ ἐργασίᾳ. Οὕτω ζητεῖται ὁ διορισμὸς τοῦ μέτρου τῆς προσοχῆς, ἣτις εἰς τὴν διανοητικὴν ἐργασίαν ἔχει φυσικῶς τῷ λόγῳ θεμελιώδη σημασίαν. Ἄλλοι δ' ὁμοῦς συγγραφεῖς, μετριοτέρων φερόμενοι,

¹) Ὅρα τὴν περὶ τῆς μεθόδου ταύτης εὐστοχὸν ἐπίκρισιν τοῦ Rihot, De la valeur des questionnaires en psychologie (Journal de psychologie normale et pathologique, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1904).

²) Ἐνθ. ἀν. σελ. 9.